

TERESA TURIERA-PUIGBÒ BERGADÀ

*Encara hi ha algú al bosc.
Supervivents de la guerra i de la pau
Bòsnia i Hercegovina*

Les dones són les que van salvar Sarajevo. Les dones són les que van defensar el país amb dents i ungles, les que van perdre marits i fills i les que han fet néixer i créixer una nova generació que malda per avançar malgrat el llast de la guerra.

Això ho diu un home, un militar, el general Jovan Divjak, excomandant de l'Exèrcit Popular Iugoslau, d'origen serbi, que, quan el 1992 va rebre l'ordre d'abandonar Sarajevo abans de ser bombardejada, va decidir quedar-se a defensar els seus conciutadans de les bombes del seu propi exèrcit.

Divjak va veure com les dones de Sarajevo arriscaven la seva vida per anar a buscar aigua i aliments, com recollien ferits i cadàvers abandonats als carrers, com s'organitzaven per proveir de cures els hospitals sota les bombes, i fins i tot, com s'arreglaven per anar al teatre i participar d'esdeveniments culturals que eren, en aquell moment, una illa de resistència i civilitat enfront de la barbàrie. L'ara general retirat i fundador de l'organització no governamental L'Educació construeix Bòsnia i Hercegovina¹ també ha observat durant anys com les dones d'aquest país han estat

Teresa Turiera-Puigbò Bergadà és periodista i membre del Col·lectiu Cultura i conflicte Culturaiconflicte.org. Les fotografies que acompanyen aquest article son d'Oriol Casanovas membre així mateix del Col·lectiu Cultura i conflicte

¹ Obrazovanje gradi Bosnu i Hercegovinu <<https://ogbh.com.ba>>

les primeres a lluitar per la recuperació de la memòria històrica, a participar en actes d'homenatge a totes les víctimes, a reclamar justícia i a refer ponts allà on la confiança entre veïns havia quedat minada.

És per això que, ara fa quatre anys, l'organització que dirigeix Divjak va iniciar una campanya de recollida de fons per erigir un monument a les dones que van salvar Sarajevo. La idea va quedar en un calaix de l'enrevessada administració pública de Bòsnia i Hercegovina, i encara avui no s'ha trobat el finançament ni la voluntat política necessaris per fer-la realitat. No cal dir que de monuments als caiguts i als «herois» masculins de totes les guerres n'hi ha per donar i vendre a tot el país.

Des que va acabar la guerra, ara fa vint-i-cinc anys, les dones de Sarajevo, com les de Goražde, Zenica o Prijedor, com les de Foča, Visegrad o Tuzla, com les de Mostar, Srebrenica o Banja-Luka, segueixen buscant els seus familiars desapareguts, desemmascarant els criminals de guerra que encara campen lliurement pels seus llocs d'origen, recopilant proves per portar-los davant la justícia, i salvant milers d'obstacles i impediments burocràtics per poder recuperar les seves cases i fer el que podríem entendre com una vida normal.

Per a moltes d'aquestes dones, la guerra encara no ha acabat, perquè no han vist que es fes justícia, ni a través de les sentències dels tribunals ni de l'acció de les institucions ni del reconeixement de la mateixa societat, encara fortament ancorada en un model patriarcal i masclista, especialment en la Bòsnia rural.

Potser en comptes de fer un monument a les «heroïnes de la guerra» caldria fer-lo a les «supervivents de la pau» que ara ja no lluiten només per mantenir econòmicament la família, sinó per superar inèrcies d'una burocràcia corrupta, on els partits i líders polítics (majoritàriament homes) tornen als discursos que van atiar el foc de la guerra, molt conscients del seu rèdit electoral.

A cada cantonada, a cada barri, a cada poble trobaríeu aquestes supervivents en temps de guerra i en temps de pau. Us n'explicaré alguns exemples, amb noms i cognoms, que durant tres anys m'han acollit a casa seva, sense por ni vergonya d'explicar les seves lluites diàries, i amb l'única aspiració de crear un nou clima per a les generacions futures. Que no es repeteixi mai més la barbàrie. Que no es repeteixi mai més.

MELIHA

Als tretze anys va ser testimoni de l'execució del seu germà, de setze, i d'una vintena de membres de la seva família. Del pare encara no han trobat les restes. A ella i a la mare, i a la resta de dones musulmanes del veïnat, les van violar. La mare va sobreviure a Vilina Vlas, un centre de tortura on els paramilitars serbis les viola-

ven a diari i, si quedaven embarassades, les retenien fins que ja era tard per poder avortar. Només van sobreviure una desena de dones de les prop de dues-centes que van passar per Vilina Vlas. Les que no suportaven més el turment es llençaven per les finestres del que ara és un balneari de luxe i es promociona a internet com «el millor spa de Bòsnia». Ni una placa, ni un record, ni cap intenció de convertir el lloc en un centre de memòria històrica.

Amb els anys, la Meliha i la mare es van adonar que ningú parlaria en nom seu. A la taula de les negociacions de pau hi van seure majoritàriament homes. Preocupats pel desminat del territori, la detenció dels franc tiradors i els criminals de guerra acusats pel Tribunal de La Haia, la identificació dels centenars de fosses comunes i el retorn dels prop de dos milions de desplaçats, la qüestió de les dones i nenes violades (entre 25.000 i 50.000 segons informes de les Nacions Unides) no sortia a l'ordre del dia de les reunions.

Amb comptagotes, les dones que van poder arribar a Sarajevo i explicar el que els havien fet van ajuntar-se a l'Associació de Dones Víctimes de la Guerra.² L'associació atén dones musulmanes, croates, sèrbies i gitanes, i des de fa uns anys també homes que van ser violats, però el 90 % de les supervivents és d'origen musulmà. Al capdavant, Bakira i la seva filla Amela, també violades pels paramilitars a Visegrad. «Ara ja no tenim por —diuen— i el nostre desig de venjança l'hem canalitzat en anys de treball recopilant testimonis, buscant proves, identificant els responsables —molts dels quals viuen en llibertat— i portant-los davant la justícia». La gran majoria dels responsables de les violacions no han estat condemnats «per falta de proves i falta de testimonis». I encara ara, quan alguna dona ha acumulat el temps i la força necessàries per explicar que va ser violada, ha de passar per un calvari d'entrevistes davant de funcionaris —normalment homes— que els hi demanen proves del que va passar entre 1992 i 1995, en plena guerra. Les dones de l'associació es desviuen per explicar les seves històries enterrades pel pas del temps, però reconeixen que poca gent les visita o s'interessa actualment per la seva tasca, i especialment les generacions més joves.

NEVENKA

Ha conservat el cognom del marit, però es van separar uns anys després de la guerra perquè «ja no li servia com a dona». El marit va tornar alcoholitzat de les trinxeres, i l'apallissava i la violava. Uns anys abans, quan va començar la guerra, Nevenka

| ² Udruženje Žena Žrtva Rata Sarajevo, <<https://zena-zrtva-rata.com>>

havia rebut la visita de dos militars serbis. Va pensar que venien a robar, però en no trobar res de valor a la casa, un dels homes va acabar violant-la. Després de fugir pel bosc cap a casa dels seus pares, i dir que havia patit una agressió sense explicar-ne els detalls, el pare la va fer tornar al poble per anar a recollir el bestiar. Encara té por, perquè no va poder denunciar l'agressor, no en sabia el nom, i no podia demostrar amb cap testimoni el que li havien fet.

Amb l'ajuda d'una associació de víctimes i desapareguts de Prijedor, a la zona on viu, ha aconseguit explicar-ho i reclamar alguna ajuda esporàdica per l'assistència mèdica que necessita i per a la compra de medicaments. Quan ens explica la seva història ho reviu i pateix, però diu que alhora se sent alliberada, perquè «les que s'ho han quedat a dins han acabat embogint». Se sorprèn que algú que ve de molts quilòmetres al sud s'interessi per explicar què va passar. Diu que «són coses de la guerra, que sempre passen, i que aquí ja no interessin a ningú».

I té raó. La violació s'ha produït en totes les guerres, però sempre s'havia considerat un efecte col·lateral, conseqüència del caos i de la barbàrie. Arran de la guerra de Bòsnia i Hercegovina, el Tribunal Penal Internacional de La Haia, per primera vegada, dicta sentències per violació com a crim de guerra i crim contra la Humanitat: es considera la violació com a acte de genocidi, per atemorir la població i alhora per imposar el silenci i l'estigma a les generacions futures.

El tribunal especial creat per l'ONU va jutjar entre 1993 i 2017 un total de 78 individus per actes de violència sexual, dels quals només 32 van ser condemnats per la seva responsabilitat directa en aquests actes, i 4 per no haver evitat les agressions.³

Als tribunals locals de Bòsnia i Hercegovina s'ha jutjat fins ara 256 casos de crims de guerra, dels quals 76 inclouen càrrecs per violència sexual. L'Associació de Dones Víctimes de la Guerra ha reunit 4.350 declaracions de dones víctimes de violació, de les quals només 1.570 han sigut reconegudes oficialment per l'estat.

Però tot i haver-se provat que les agressions sexuals a Bòsnia i Hercegovina entre 1992 i 1995 van ser més que la suma de fets aïllats, ni el sistema judicial ni l'estat ni la societat hi ha dedicat l'atenció que mereixien aquests fets i encara hi ha una llarga conspiració de silenci. Els recursos de la comunitat internacional van centrar-se més en els perpetradors que no en les víctimes, i la gran majoria de les supervivents no ha rebut cap tipus d'atenció psicològica ni assessorament específic. La dificultat per provar els fets i aportar testimonis dècades després de la guerra fa que la majoria dels perpetradors per crims de violència sexual no només no hagin estat

³ United Nations International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia: «Crimes of Sexual Violence», setembre de 2016

castigats, sinó que en molts casos han estat rehabilitats en les seves funcions com a policies o funcionaris. I aquesta impunitat és la que dificulta realment la recuperació de les supervivents en el seu dia a dia. Tal com deia l'escriptor guatemalenc Miguel Asturias (Premi Nobel de Literatura 1967), «Els ulls de les víctimes es tancaran quan s'hagi fet justícia o no es podran tancar mai».

MILICA

Va patir un infart durant una de les vistes del judici contra sis dels homes que la van violar i ara només li funciona un 38 % del cor. Per això ens diu, quan la visitem per primer cop a casa seva, que no es troba bé, i que no ens podrà explicar res, però que ens acompanyarà a casa la Mirjana perquè ens ho expliqui ella. A la Mirjana la van violar amb només nou anys i els seus ulls tristos no aixequen la mirada de terra. Durant més de dues hores parlem de les flors del jardí, dels fills ja adolescents, de les netes de la Milica, i bebem cafè, molt de cafè. Els companys masculins de l'equip de rodatge han pensat amb bon criteri que allò és un moment «entre dones» i han preferit esperar-se a fora. I ho és. La Milica m'agafa les mans (les tinc gelades des de fa estona), les acaricia i comença a parlar. Hores després ho repetirà davant la càmera i ens convidarà a tornar-hi un altre dia per ensenyar-nos la casa que va haver de deixar quan tot just començava una vida normal amb el seu marit i tres fills molt petits.

«No podia creure que em passaria una cosa així. Eren els meus veïns croats: treballàvem junts, mai es preguntava qui era musulmà, croat o serbi. Ho compartíem tot, fins l'últim tros de pa. Quan celebràvem l'Slava ells venien a casa, i nosaltres anàvem a casa seva quan celebraven el Nadal, i ells venien per la Pasqua Ortodoxa. Però quan va començar la guerra, ja no érem ningú per a ells. M'ho van destruir tot menys la meua ànima». El marit el van executar a pocs metres de la casa. A ella i a la seva germana se les van endur, primer a un camp de confinament i després en una casa on les violaven fins a la matinada. De tant en tant hi feien entrar nens mascles «perquè n'apreguessin». El dia que va poder marxar d'aquell horror, Milica va decidir anar a buscar els seus fills per tirar-se al riu amb ells i acabar amb el patiment. Però dos veïns croats ho van impedir i van aconseguir que marxessin en un convoi humanitari cap a Suïssa, on va ser operada de les greus ferides que patia.

«Per a mi, un criminal de guerra no és croat ni serbi ni musulmà: és un criminal i punt, i a tots se'ls hauria de castigar igual, cosa que no ha passat. Les víctimes estem soles i, a més, anem desapareixent», es lamenta. Dels sis violadors que recorda, només en van condemnar un, i no va arribar mai a entrar a presó. Però malgrat la frustració, la Milica segueix acompanyant altres víctimes i declarant com a testimo-

ni en altres judicis pendents. Els fills encara pateixen seqüeles de la por viscuda, i ara la seva raó de viure són les seves quatre netes i el net, que vol que sigui «el millor home del món».

AJNA

«Creixes dubtant si t'estimen o t'odien, conscient que tu ets el pitjor record de la guerra per a la teva mare», ens diu l'Ajna, fundadora de l'Associació Nens oblidats de la guerra,⁴ que ajuda els fills nascuts de les violacions a recuperar l'autoestima i lluitar contra l'estigma. Oficialment només hi ha registrats una seixantena de casos, tot i que es calcula que n'hi ha molts més, atenent als milers de dones que van quedar embarassades a conseqüència de les violacions.

La mare de l'Ajna va amagar-li el seu origen fins que ella va arribar a l'adolescència. «Aquells quinze anys, en què cada vegada que em mirava veia els ulls del seu violador van ser els anys més llargs i traumàtics de la vida de la meua mare, en què va lluitar mentalment contra ella mateixa». Quan va arribar el moment de dir-li-ho a l'Ajna, li va suplicar que ara no fos ella la que abandonés la mare. Moltes dones van enterrar-se en vida després de les agressions sexuals. Les pròpies famílies van rebutjar-les, i el fet que no s'hagi fet un reconeixement institucional dels crims de totes les parts perpetua el seu sentiment de vergonya.

Ara l'Ajna, que ja té 27 anys i s'ha llicenciat en Psicologia, s'ha convertit en una activista per la igualtat de drets. Els nens nascuts de les violacions de guerra no tenen dret a cap prestació social ni són equiparables als orfes de guerra a l'hora d'obtenir beques d'estudi. Una de les seves batalles legals és modificar la legislació que l'obliga a escriure «el nom del pare» o donar-ne explicacions al funcionari de torn cada vegada que ha d'omplir un formulari oficial. Una de les seves grans victòries morals és que la universitat acceptés posar només el nom de la mare en el seu flamant títol universitari. L'Ajna recorre Bòsnia i Hercegovina i altres països explicant que mares i fills nascuts de les violacions de guerra poden arribar a establir relacions molt boniques, i que aquesta estima per part dels fills és un important element guaridor de la salut mental de les seves progenitores.

Un altre dels cavalls de batalla de l'Associació Nens oblidats de la guerra és que, des de l'àmbit local fins a l'internacional, es desenvolupi una legislació específica que protegeixi els nens nascuts de les violacions de guerra a qualsevol país, però també els infants nascuts dels matrimonis forçats, de l'explotació sexual per part

| ⁴ Zaboravljena djeca rata, <<http://zdr.org.ba>>

de tropes internacionals, i fins i tot els fills de treballadors humanitaris que un cop acabada la seva tasca marxen del país abandonant mares i criatures circumstàncies que, malauradament, es donen en totes les guerres.

LEJLA

Per què la gent jove d'un país ha de pagar pel que es va fer en el passat? Si ens mantenim en silenci, estem cooperant amb el crim, independentment de les dècades que faci que es va cometre.

Durant el conflicte, les dones que no podien accedir a un avortament escanyaven les criatures nascudes fruit de les violacions tant bon punt naixien o, en el millor dels casos, les abandonaven. «Traieu-me aquesta criatura dels braços o l'escanyaré! És filla de l'enemic». Són paraules enregistrades per una càmera d'uns periodistes britànics el dia de Nadal de 1992, quan la Lejla acabava de néixer. Les circumstàncies van fer que Lejla fos adoptada i creixés en un entorn allunyat de la guerra. Vint-i-cinc anys més tard hi ha tornat per conèixer la seva mare biològica. La Sama està malalta. Encara pateix les conseqüències físiques i psicològiques de les agressions que li van infligir, però sobretot ha patit l'estigmatització per part de la pròpia família, que la considerava culpable del que li va passar. Fins que l'àvia no va traspasar, Sama no va acceptar de trobar-se amb Lejla.

El fet que a Bòsnia i Hercegovina encara no s'hagi arribat a un consens polític sobre el nombre de víctimes de cada bàndol i encara menys sobre les violacions, ha agreujat la consideració de les dones violades com a víctimes, i això imposa una segona tortura i les converteix també en «víctimes de la pau», els prolonga l'agonia i fa encara més profund el seu trauma col·lectiu.

STASA

Valenta entre les valentes, lluita des de la gola del llop i és considerada una activista perillosa per les seves accions de denúncia contra la impunitat de les agressions del govern serbi a la població civil de Bòsnia i Hercegovina des de 1991. En plena guerra, quan a Belgrad els discursos oficials i intel·lectuals assenyalaven aquells que no estaven d'acord amb la línia del govern, Satasa va fundar l'associació Women in Black, per denunciar el seu rebuig a tot allò que s'estava fent en nom del poble serbi.

Primer protestàvem i fèiem manifestos de suport al poble de Bòsnia i Hercegovina, però aviat vam ser conscients que aquests actes no els hi arribaven ni servien de gran ajuda. Així que vam decidir seguir l'exemple de les nostres àvies

durant la Segona Guerra Mundial: recorriem els pobles on hi havia l'exèrcit enemic i parlàvem entre dones, com a individus. Els dèiem que érem de Belgrad i que ens importava el que els hi havia passat. I a partir d'aquí vàrem començar a recórrer els pobles, a parlar en públic, a anar als actes de commemoració de crims comesos pels serbis. Les autoritats de la República Srpska ens posaven molts obstacles, va ser tot un repte que vàrem assumir. Durant molt de temps ens varen prohibir anar a Srebrenica.

Precisament és a Srebrenica, on els crims comesos van ser tan greus —l'únic lloc de Bòsnia on la justícia internacional va considerar que s'havia comès un genocidi (més de 8.000 homes i nens d'origen musulmà morts o desapareguts)—, que les dones no han explicat els actes de violència sexual que van patir, perquè quedaven molt avall en la jerarquia de crims i elles mateixes ho consideraven d'importància secundària davant l'execució o desaparició dels membres masculins de les seves famílies.

Les Dones de Negre de Belgrad encara avui organitzen actes d'homenatge perquè les atrocitats comeses no caiguin en l'oblit, enmig de l'assetjament per part de la policia sèrbia i, encara és més greu, de l'absoluta indiferència dels seus conciutadans. «Mai hem estat gens d'acord amb el que va fer el govern serbi en el nostre nom, especialment en els anys noranta. Això no vol dir que no siguem crítiques amb els crims comesos per les altres parts», diu Stasa mentre prepara una nova acció no-violenta. Silenci contra el silenci. El lema de les Dones de Negre és: «Sempre desobedients i contra la guerra, el militarisme, el nacionalisme i el feixisme». També impulsen campanyes de justícia transicional amb un enfocament feminista, models per afrontar el passat criminal en què les dones poden tenir un paper especialment actiu, accions al carrer, cursos, reparació simbòlica. Tot això mentre a Sèrbia, Bòsnia i Croàcia el negacionisme i el relativisme històric viuen un moment àlgid. «Som una minoria crítica a Sèrbia i se'ns apliquen mesures militaritzades com si fóssim un contacte perillós per a la societat, un ens forani al nostre ésser nacional si mostrem la nostra empatia amb les víctimes, vinguin d'on vinguin.»

Ara —diu Stasa— ja no hi ha violència armada, però sí una guerra de baixa intensitat en termes ideològics i culturals. Els «herois de la pàtria» van tornar a les seves llars i les van convertir en el nou front de batalla. La violència que encara pateixen moltes dones a Sèrbia, especialment en l'àmbit rural, és conseqüència del militarisme durant la guerra.

Les víctimes són agents de la seva pròpia vida. La seva capacitat de superació, de cerca de justícia i de generositat a l'hora d'explicar les seves traumàtiques històries són els «monuments vius» que recorden la feina que encara hi ha per fer, com a

societat i com a ciutadans europeus que vàrem viure l'última gran guerra al cor d'Europa amb la distància mental necessària per haver-ho permès. I després de Bòsnia i Hercegovina va venir Kosovo, també al cor de la nostra Europa de drets i llibertats, on les violacions com a arma de guerra es van seguir multiplicant.

Els Acords de Pau de Dayton el 21 de novembre de 1995 van posar fi oficial a la guerra, però al voltant de la taula de negociació no hi havia ni una sola dona. La qüestió dels milers de dones víctimes de les violacions no hi va ser mencionada. Tampoc a les actes de l'oficina de l'alt representant de l'ONU per l'ex-Iugoslàvia, que es va encarregar de la reconstrucció i consolidació de la pau durant la postguerra, figuren referències a l'existència d'aquestes dones valentes, no només víctimes i alhora supervivents, sinó també actius indispensables per a la construcció de ponts que permetin la reconstrucció moral d'una societat devastada. Una oportunitat perduda, segons reconeix l'informe *Reparations for conflict-related sexual violence: Lessons from the Western Balkans* publicat per ONU Dones el 2016.⁵

De segur que vos n'heu adonat. El que acabeu de llegir no és cap assaig ni cap treball acadèmic ni cap estudi científic sobre les supervivents de la guerra a Bòsnia i Hercegovina. És el resultat d'un treball col·lectiu fet amb cura i perseverança durant tres anys. Ho podreu comprovar directament aquesta tardor si teniu l'oportunitat de veure «Encara hi ha algú al bosc»: un documental de televisió, una instal·lació fotogràfica i una obra de teatre, que s'estrenarà al Festival de teatre Temporada Alta de Girona el 27 de novembre, es mostrarà al Teatre Nacional de Catalunya els mesos de gener i febrer de 2021, i després girarà per tots els Països Catalans. Esteu convidats i convidades a conèixer la Nevenka, la Meliha, la Milica, l'Ajna, la Lejla amb la vostra pròpia mirada. Jo mai no oblidaré la seva. ☺

⁵ UN Women <<https://www.unwomen.org/-/media/headquarters/attachments/sections/library/publications/2018/reparations-for-conflict-related-sexual-violence-en.pdf?la=en&vs=3104>>



Jovan Divjak, ex comandant de l'Exèrcit Popular Iugoslau que va abandonar la formació per defensar els ciutadans de Sarajevo del setge a què el sotmetia el seu propi exèrcit. (Sarajevo, 2019)



Acte reivindicatiu de Women in Black a Belgrad (2018)



Rodatge «Encara hi ha algú al bosc» (2019)



Milica Dekic a la casa d'on se la van endur soldats de l'exèrcit croat. (Novi Grad, 2018)



Ajna Jusic, fundadora de l'Associació de Nens oblidats de la guerra. (Sarajevo, 2020)



Staša Zajović, activista i cofundadora del moviment Women in Black de Belgrad (2019)



Nevenka Kobranovic. (Ljubija, 2019)



Meliha Merdzic. (Sarajevo, 2020)